

XALQ RAQSLARINING MAZMUNIYLIGI VA XARAKTERLI JIHATLARI (RAQS SAN'ATI ASOSCHILARI)

Valijonova Sug'diyona

*O'zDSMIFMF Xoreografiya
jamoalar rahbari 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar*

Laylo Fazliyeva

O'z DSMI FMF "Xoreografiya" o'qituvchisi

Anatatsiya: *bu maqolada raqs va raqsning shakillanishi, haqida raqsing xarakterli jihatlari va uning mazmuniyligi undagi mashaqqatli mehnat, say harakat, ijodiy izlanishlar hamda mazmunli nazariy bilimlar jamlangan*

Kalit so'zlar: *raqs, sahna, lirika, ansambli, ijodiy izlanish, musiqa, o'lchov, xoreografiya, klassika, an'ana, sahna, xalq raqsi, xoreografik jamoa, xarakterli raqs.*

Tarixiy raqslar necha ming yillar ichida davrdan-davrga o'tib, davom etib kelgan. U garchi xalq ijodiyoti bo'lsa ham, davr va tarixning shakli tufayli feodallik ta'siridan holi bo'lmagan. Shuning uchun tabiiy holda bir qancha raqslarga diniy mazmun aralashib, sofligini yo'qotgan yoki yo'qolib ketishiga sabab bo'lgan. Jahon xalqlari raqs san'atiga murojaat qiladigan bo'lsak, dunyodagi necha minglab millat va elatlarning raqs san'ati turlari mavjudligini ko'rishimiz mumkin. «Buyuk oktabr inqilobi» davrigacha xalq raqs san'atiga e'tibor berilmagan. Xususan, Rossiyada xoreografiya maktablari va teatrlarda xalq raqslaridan yiroq bo'lgan aristokratlar, burjuzyaning yirik, yuqori tabaqali tomoshabinlari uchun raqslar sahnalashtirilgan va ijro etilgan. Baletmeysterlar haqiqiy xalq materiallariga va jahon klassik raqsi bilan boyitilgan bir qator yangi baletlar va xoreografiyani yaratdilar. Bu spektakllar tomoshabinlar tomonidan muvaffaqiyatli kutib olindi va yillar davomida sinovdan o'tdi. Sobiq ittifoq davrining xalq artistlari Tojikistonda G'affor Vallomatzoda, Aziza Azimova, Arsuyak Islomova, Rossiyada Igor Moiseyv, G.Ustinova, R.Virskiy, N.Ramishvili, I.Suxishvili, V.Vronskiy, N.Nadejdina, Litva xalq artisti V.Gritskas, Belorussiya Respublikasida xizmat ko'rsatgan san'at arbobi A.Opanasenko, Gruziyada D.L.Dja. vishvili, E.L.Gvaramadze, Armaniston xalq artisti 1.1.Arbatov, Litva davlatida xizmat ko'rsatgan san'at arbobi Y.Lingis, Latviya san'ati arbobi vgeniy Changa, Bruno Priende, Milda Lasmanlar va boshqalar xalq raqslari fanining asoschilari va ustalari bo'lganlar. Bundan tashqari, o'sha davrlarda ham faoliyat yuritib kelgan xalq ijodiyoti uylari va markazlari ham o'z respublikalarining eng chekka o'lkalari va qishloqlarida, tog'li hududlarida ilmiytadqiqot ishlarini olib borganlar. Ular mahsus ekspeditsiyalar tashkil etib xalq ijodi namunalarini olib yig'dilar va professional san'atni boyitdilar. Xuddi shu tashilotlar tomonidan professional xoreograflarning yordami bilan havaskorlik raqs san'atini o'sishiga va rivojlanishiga yordam berdilar. Rus xalqi materiali asosida «Barishniya-krestyanka», «Boshsiz chavandoz»,

«Ronyok-gorbunok», «Kamenniy svetok» kabi baletlar sahnalashtirildi. «Krasniy mak» baletidagi «Yablochka» kompozitor va baletmeyster tomonidan yaratilgan va 1927-yilda Katta teatrga birinchi kirib kelgan xalq raqsi hisoblanadi. «Bog'chasaroy fontani» baletida tatar va polyak xalq raqslari joyolgan bo'lsa, «Dilbar», «Layli va Majnun» baletlarida tojik, «Kavkaz asirasi»da cherkeslarning folklori, gruzin xalq raqslari, «Cho'pon» baletida Qirg'izlarning, «Tumalar qo'shig'i»da boshqirdlarning, «Semurg'» baletida ularning xalq raqslari joy olgan. Xalq raqslaridan foydalanib sahnalashtirilgan balet spektakllarining sanog'iga yetib bo'lmaydi. Xalq raqslari bo'yicha ayniqsa samarali mehnat qilgan baletmeysterlar A.V.Lunacharskiy nomidagi teatr san'ati Davlat instituti xoreografiya kafedrasida «Xalq raqsi» bo'limining rahbari bo'lib ishlagan Tamara Tkachenkodir. Hamma xalq raqslarining harakatlari hamda musiqalari o'sha xalqning milliy xarakterini ifodalab, tasvirlab beradi. Erkaklar raqslarida o'sha xalq erkaklarining kuch-qudrati, mehnatsevarligi, fidoiyligi, ayollarga bo'lgan e'tibori va hurmatini tasvirlab berilsa, ayollar raqslarida esa ularning nozik his-tuyg'ulari, kamtarin va hokisor, nozik, latofatliligi, mehribon va bag'rikengligi, vafodorligi va mehnatkashligi tasvirlanadi. Rus xalq raqs san'atining asosini rus xalq o'yinlari, qo'shiqlari, xorovodlari, urf-odat va an'analari tashkil etadi. Rus xalq raqslari haqida XI asrga taalluqli bo'lgan adabiyotlarda, qadimgi qo'lyozmalarda saqlanib qolgan. O'sha davrlarning boshqaruvchilari tomonidan oddiy xalqning ijro etgan qo'shiq va raqslari qattiq ta'qib qilingan. Lekin xalqning qo'shiq kuylashga va raqsga tushishga bo'lgan ehtiyojlari ulari yo'q bo'lib ketishiga yo'l qo'yilmagan. Rus xalq raqsi uch asosiy yo'nalishda shakllandi va rivojlandi. Bular: xorovodlar, improvizatsiya xarakteridagi o'yinlar va maxsus sahnalashtirilgan raqslardir. Bu raqslarni qizlar qo'llarida ro'molcha, gullar bilan ijro etishgan. Bayram sayllarini, mehnat jarayonlarini, to'y marosimlarini, oilaviy marosim va an'alarini, sevishtganlari va dugonalarining uchrashuvi kabi turli mavzulardagi qo'shiqlarni tasvirlab beruvchi raqslar sahnalashtirilgan. Rus xalqlarining har bir oilasida o'z koloritini aniq belgilab, saqlab qolgan xalq raqslari mavjud. Smolenskda «Gusachok», Arxangelskda «Chijik», Kurskda «Timonya», Leningradda «Tolkusha», Sibirda «Podgorka» va boshqa ko'plab oilalarning raqslari xalq tomonidan sevib ijro etilib kelingan. Ular bir-biridan musiqa xarakteri, raqs harakatlari, kiyimlari va hattoki taqinchoqlari bilan farqlanib turadi. Ushbu raqslarda qizlar yigitlar bilan raqsga tushib, o'z san'atini namoyish etadilar, ya'ni musobaqalashadilar. Boshqalarida esa ichkilikka berilgan, xalq orasida o'zining yomon fazilatlarini orqasidan bebro' bo'lgan kishilar qattiq kulgi ostiga olingan. Oqbilak xonimlarning hech qanday ishni eplay olmasliklari sababli o'z tengdoshlari oldida uyalib qolishlari, ip yigiruvchi mohir xalq kosiblarining obro'-e'tibori va mehnati samarasi tasvirlanadi. Raqslardagi Qorbobo va qorqizning xalq orasiga mehmon bo'lib kelishi, savdogarlarning bozordagi savdo manzarasi, oqqushlarning srjilo harakatlari xalqqa manzur bo'lgan. 1937-yilda Igor Mo'sayev rahbarligidagi raqs ansambli tashkil etildi va bu sohada samarali ijod qilindi. Ro'molcha, savatdagi gullar yoki mevalar, oq qayin daraxtining shoxlari, mehnat va hunarmandchilik qurollari, to'quvchilik ashyolari, xullas qo'shiq mazmunidan kelib chiqib predmetlardan unumli foydalangan. Shuning uchun Mo'sayev

sahnalashtirgan raqslar xalqning qalbiga yaqin va uning xotirasidan go'zal raqslari mangu o'rin oigan. Ansambl repertuarida 200 dan ortiq xalq raqslari va 100 dan ortiq jahon xalqlari raqslari o'rin olgan. «Baynovskaya kadril», «Russkiy pereplyas», «Venzelya», «Polka-krasotka sfigurami i komplimentami», «Starinnaya gorodskaya kadril», «Podmoskovnaya lirika» kabi takrorlanmas, bir-biriga o'xshamaydigan raqslar shular qatoridandir. Ayniqsa, I.Moiseyev sahnalashtirgan xorovodlardan tashqari kadril, matroslarning «Yablochka» raqslari mashhurdir. Ansambl qardosh xalq raqs namunalaridan bo'lgan moldavancha «Jok» syuitasi, beloruslarning «Lyavonixa» va «Bulba», dog'istonning «Lezginka»si, tojiklarning «Pichoq» raqsini ijro etganlar. Ansambl ispan, venger, koreys, meksika, slovyan, polyak, rumin, argentina, xitoy, kuba, fransuz xalq raqslarini ijro etgan. 1966-yilda ansambl Italiya davlatiga qilgan ikkinchi ijodiy safarida italyanlar va ularning unutilib ketgan o'z xalq raqslaridan bo'lgan «Sitsiliya tmantellasi» raqsini ijro etib, oddiy, sayqal berilmagan xalq folklori raqslaridan sahnaviy raqslar yaratish mumkinligini ko'rsataoldi. «Slovyan xalqlari raqslari», «Do'stlik va tinchlik», «Jahon davlatlari o'ylab» nomli dasturlariga turli davlatlarning raqslari kiritilgan. «Raqsqa yo'l deb nomlangan dasturda raqsqa tusha olmaydigan raqqoslarning ilk ijrosidan tortib, boshni aylantirib yuborishgacha olib keladigan aylanishli, murakkab harakatlardan iborat raqslar to'plamli raqsning tug'ilishi, uquvsiz ijrochining mohir raqqosga aylanishi jarayonini tasvirlab beradi. Baletmeyster konsert dasturlarini turlicha tuzadi. Ba'zan alohida raqslardan, ba'zan esa, o'ziga xos xoreografik syuitadan iborat bo'ladi. I.Moiseyevning har bir dasturi yangilik sifatida qabul qilinadi. Chunki, u raqslar takrorlanmas o'zgacha nafislik va did bilan qo'yiladi. Borodinning «Knyaz Igor» baletidagi «Polovetskie plyaski» katta xoreografik turkum raqsarini tomoshabinlar shunday qabul qildi. 1965-yilda esa I.Moiseyev rahbarligidagi ansambl o'zining samarali mehnatlari evaziga «Akademik raqs ansambli» unvonini olishga sazovor bo'lgan. 1948-yilda Moskvada N.Nadejdina rahbarligida «Beryozka» ansambli tashkil etilgan. 1949-yil Budapeshtda o'tgan II Butunjahon yoshlar va talabalar festivalida laureat va oltin medal sohibi bo'lishadi. Ansamblining «Lebedushka», «Severniiy starinniy xorovod», «Sepochka». «Vorotsa», «Uzori», Pryalitsa», «Topotuxa», «Na osenney yarmarke», «Devichiy pereplyas», «Karusel» raqslari eng saralari va o'ziga hos qiziqarli chiroylilari hisoblanadi. Ba'zi raqslar qo'shiq bilan birgalikda ijro etiladi va qo'shiqlarni ijrochilarning o'zlari kuylaydilar. Axir, rus xalqida raqs va qo'shiq bir-birdan ajralmasdir. M.Pyatnitskiy nomidagi Rus Davlat xori qoshidagi raqs jamoasi rahbari T.Ustinova ham rus xalq raqs folklorlarini saqlanilib qolishi uchun katta ishlarni amalga oshirgan. «Yashna bahorli o'lkam», «Dala malikasi», «Yulduzlar sari» kabi zamonaviy raqslarni ham sahnalashtirgan. 1962-yilda V.Vorkovitskiy sahnalashtirgan «Rus miniaturalari» raqs syuitasi esa katta san'at asari hisoblanadi. O'tloq va maydonlarda ijro etilgan xorovodlar Kalininsk viloyati chekka qishloqlarida mashhur bo'lgan. «V sadu li v ogorode», «Chtoy-to zvon», «V sirom boru tropinka» va boshqa ko'plab xorovodlar xalq qo'shiqlari jo'rnavozligida ijro etilgan. Moskva viloyati kadrili xorovoddan quvnoqroq bo'ladi. «Kamarinskaya», «Chijik», «Kak u nashix u vorot»,

«Polyanka», «YAna gorku shla» kabi kadrillar rus xalq musiqasi, qo'shiqlari orqali xalqning butun xarakterini ochib beradi. Rus xalq o'yinlari improvizatsiya qilinadi. Erkaklarning bir-biridan o'tib, mahoratini qarsaklar, chaqqon oyoq va qo'l harakatlari, qo'llarini belda, boshda turishlari, yuqoriga sakrab yana o'tirib olishlari, o'tirib bir oyoqda aylanishlari, yuqoriga sakrab qushlar qanotini yoygani kabi qo'llarini keng ochish harakatlari, gulxan ustidan sakrashlarini tasvirlash harakatlari orqali rus xalq raqs texnikasini namoyish etadilar. Gannon, balalayka kabi musiqa asboblari ijrosida quvnoq qo'shiqlar ijro etiladi. «Barinya», «Poydu 1 ya, viydu 1 ya», «Uj kak po lugu, lugu» qo'shiqlari shular jumlasidandir. «Raqs» fan sifatida XIX asr oxirida Piterburg imperatorligining xoreografiya bilim yurtida vujudga kelgan. Uning paydo bo'lishi balet spektakllarida ispancha, vengercha, polyakcha va boshqa xalqlar raqsLARining ijro etilishi bilan bog'liqdir. Xoreograflar tomonidan xalq raqsi ijrochilari uchun klassik raqs tizimi kabi maxsus tizimi shakllandi. A.Lopuxov, A.Shiryayev, A.Bocharovlarning ijrochilik tajribasi mahsuli bo'lgan «Xarakter raqsi asoslari» kitobi 1939-yilda nashrdan chiqdi. Katta hodisa sifatida qabul qilingan bu kitob xalq sahna raqsini o'rgatish bo'yicha birinchi darslik hisoblanadi. Oyoq va qo'l harakatlarining atamalari 1966 va 1971-yillarda xalq sahna raqsi bo'yicha Butun ittifoq seminarlarida qabul qilingan atamalarga asoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. www.ziyo.uz
2. Lopuxov F. Xoreograficheskiye otkrovennosti. M. 1972.
3. Smirnov I.V. Rabota baletmeystera nad xoreograficheskim proizvedeniyem. Uchebnoye posobiye.M. 1979.